

proti sobě? Pak by byla pochopitelná jak nedokonalá identifikace s novým uspořádáním, tak i zdrženlivost v negativním posuzování při kladení detailních otázek, zatímco vcelku byl (na citovanou otázku poslední) sumární soud převážně negativní. Poučné mohou být ještě termíny etap rozhodování o zřízení velkoprostoru (v novostavbě podniku); v létě 1959 rámcové plánování novostavby obecně, srpen—září 1959 zadání úvodního projektu velkoprostoru externí skupině organizátorů, 22. října 1959 zadání stavby architektům, únor 1960 společná několikadenní klauzura orgánů objednavatele a dodavatelů. Těchto přípravných prací se nezúčastnil ani sociolog, ani psycholog jako konzultant; účast některého z nich mohla možná přispět k předvidání potíží nejen se zavedením, ale i s pozdějším provozem. Tak se zdá, že v přestávkových koutech nebylo pouhým snížením hladiny osvětlení (faktické oddělení nebylo v souladu s koncepcí jednotného prostoru) vytvořeno prostředí privátnosti, nezbytné právě v prostoru jinak tak „veřejné“ exponovaném. Snad mohlo být dosaženo i funkčně schůdného řešení oddělených prostorů pro soustředěnou práci i při zachování zásady, že ani vedoucí pracovníci nemají mít vlastní jednotlivé pracovny. Ovšem samo řešení problému velkoprostoru ani tak nebylo v intencích této studie. Autor však přespříliš přesně plnil literu podtitulu a vytvořil opravdu jen kazuistickou sbírku dílčích poznatků, z nichž nelze v termínech sociologie vybudovat ani kladný, ale s čistým svědomím ani záporný názor na velkoprostorovou kancelář.

Jaroslav Tejmar

Jiří Musil: Sociologie soudobého města

Sociologická knižnice, Praha, Nakladatelství Svoboda 1967, s. 320.

Urbanizace, růst měst a velkoměst, zaujímá v dějinném vývoji lidstva relativně nepatrný úsek. Začneme-li však sledovat jednotlivé urbanizační fáze od počátku XIX. století až do dnešních dnů, nevyhne se závěru, že máme co činit s procesem, jenž je charakterizován mimořádnou akcelerační a unifikační schopností. Prudká urbanizační vlna, která zpočátku zasáhla přední země západní Evropy a Severní Ameriky, se přelila na všechny kontinenty, vtiskla svou tvář nej-různějším civilizacím a kulturám. Zvyšoval-li se v minulosti počet měst a velkoměst v různých částech světa poměrně velmi rychle, jsme v přítomnosti svědky jejich ještě závažnějšího růstu, k čemuž přispívají neobyčejně se zrychlující urbanizační procesy ve vývojových zemích. Pro názorné dokreslení těchto územních posunů ve vývoji urbanizace lze uvést následující tabulární přehled podílu obyvatelstva žijícího v městech nad

100 tisíc obyvatel v různých částech světa v letech 1800—1960¹ (viz tabulka 1).

Urbanizace není však spjata pouze se zvětšováním absolutního počtu i relativního podílu lidí žijících ve městech; je to mnohostranný společenský proces, který zasahuje do celé struktury a organizace společnosti a jako takový má své důsledky sociologické, urbanistické, prostorové, hospodářské, biologické, psychologické a technické. Jí se zcela mění způsob života i vztahy mezi globálními společnostmi, skupinami a jednotlivci. Tyto proměny jsou často tak dynamické, složité a nepřehledné, že hrozí nebezpečí ztráty jakékoliv kontroly nad nimi. Není náhodné, že vědci různé provenience v různých zemích Západu i Východu hovoří o regulaci a řízení těchto procesů, o nalezení jejich optimální podoby, jako o podmínce sine qua non.³

Souhrnu těchto otázek je věnována kniha Jiřího Musila, který u nás vykonal v různých sociologických oborech, jmenovitě v sociologii města a v sociologii bydlení (zvláště pak bydlení starých lidí), práci vskutku průkopnickou. Je jistě na první pohled velmi sympatické, klade-li si ve své knize příměřený cíl, chce-li pouze „seznámit čtenáře s hlavními výsledky úsilí sociologů z celého světa, popsat a vyložit společenské stránky života v soudobých městech“ (s. 9). Výsledná práce však hovoří o něčem jiném. Autorovo dílo, podle našeho mínění, je nutným předstupněm k získání ještě syntetičtějšího pohledu na dnešní město, je nezbytnou propeutikou ke konstituování teorie soudobého města, jež by vznikla na podkladě souhrnného úsilí oborů, které se městem z různých stránek — počínaje stránkami technickými a konče sociologickými — zabývají. Bez projití této etapy je každý pokus o „syntetickou vědu“ fikcí či pseudo-systematikou — nezralým, mrtvě narozeným počinem.

Kniha je rozčleněna do dvanácti kapitol (I — *Filosofické a sociální teorie města do konce XIX. století*; II — *Urbanizace společnosti, její vývoj a faktory*; III—IV — *Typy a systémy měst*; V — *Struktura městského obyvatelstva*; VI — *Měna obyvatelstva ve městech*; VII — *Ekologie města*; VIII — *Předměstí, okolí a metropolitní oblasti města*; IX — *Město jako územní společenství*; X — *Městská rodina*; XI — *Sociální psychologie města*; XII — *Aplikace sociologie města*), přičemž autor zdůrazňuje, že hlavní těžiště knihy je v kapitole páté až dvanácté.

Zmíňme se o základních přednostech práce. Pokud můžeme posoudit výběr děl a autorů v knize uváděných a rozebíraných, je bezesporu reprezentativní. Není opomenuto prakticky skoro nic (na některá malá doplnění v textu poukážeme dále), co mělo a má svůj význam v historii i současnosti sociologie města. Přitom se autor vyhnul hrozícímu nebezpečí, které je v podobné expli-

¹ E. E. Lampard: *Historical Aspects of Urbanization in The Study of Urbanization*, John Wiley, New York 1966.

² Z nejnovější literatury jmenujme alespoň: *Planning for Diversity and Choice*, edited by Stan-

ford Anderson, Massachusetts Institute of Technology, 1968, a *Taming Megalopolis*, edited by H. Wentworth Eldredge, Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York 1967.

	1800		1850		1900		1950		1960
Evropa ²⁾	3,0	Evropa ²⁾	5,8	Oceánie	21,7	Oceánie	39,2	Severní Amerika	60,2
Svět	1,7	Severní Amerika	5,5	Severní Amerika	18,5	Severní Amerika	29,0	Oceánie	43,3
Asie	1,6	Svět	2,3	Evropa ²⁾	14,5	Evropa ²⁾	21,1	Evropa ²⁾	33,0
Rusko	1,4	Rusko	1,8	Jižní Amerika	5,7	SSSR	18,5	Jižní Amerika	24,1
Jižní Amerika	0,4	Asie	1,7	Svět	5,5	Jižní Amerika	16,5	SSSR	23,9
Afrika	0,3	Jižní Amerika	1,5	Rusko	4,2	Svět	13,1	Svět	20,1
Severní Amerika	.	Afrika	0,2	Asie	2,1	Asie	7,5	Asie	12,3
Oceánie	.	Oceánie	.	Afrika	1,1	Afrika	5,2	Afrika	8,1

² Bez Ruska, případně Sovětského svazu.

kaci skryto. Nemáme v rukou nějakou akademickou učebnici, kde za obrovským množstvím uváděných autorů, prací, údajů i výzkumů zcela mechanicky nahromaděných a uspořádaných se ztrácí vůdčí koncepce, nebo se všechna tato fakta zasazují do rámce koncepcí přežitých. Už z úvodní kapitoly, v níž je podána historická exkurze do dějin jednotlivých názorů na město, vyplývá zřetelně autorova hlavní idea. Pokládá totiž zkoumaná stanoviska — ať už jde o stanoviska fyziokratů, osvícenců, romantických filosofů, utopických socialistů, ať už se vyslovovala pro nebo proti městu — za stanoviska úzká a jednoznačná, která neodpovídají složitosti zkoumaného objektu (s. 35). Musilova optika se vyhýbá onomu černobílému líčení; město je mu systémem, v němž existuje vnitřní napětí mezi různými jevy a procesy, je ztělesněním i výslednicí těchto rozporů. Rozdíly a shody mezi jednotlivými městy jsou veliké a samotný pojem „soudobé město“ je naplněn bohatým, různorodým obsahem (s. 19). S vědeckou strážlivostí a průkazností — a aniž by ztrácel ze zřetelů všechny proti sobě působící procesy — dokládá neoprávněnost všech antiurbánních názorů a tendencí. Příští společnost je mu vysoce urbanizovanou společností, s níž spojuje kladné hodnoty. Z tohoto důvodu nemůže souhlasit se základním stanoviskem oněch romantických kritiků města (ponejvíce z řad kulturních sociologů), kteří vidí v rozvoji městské civilizace jednoznačný (i jednostranný) regres — tak, jak to třeba formuloval Ferdinand Tönnies, pro něhož velkoměsto a vůbec stav společností (gesellschaft-

licher Zustand) znamená anomálii, dezintegraci všech vztahů, „zkázu a smrt národa“⁴. Z tohoto myšlenkového okruhu vycházely i práce, více či méně sociologické, které dokládaly⁵, že město způsobuje rozklad všech primárních skupin (především rodiny), že přispívá k anonymitě a paradoxnímu osamocení člověka uprostřed stále se zvětšujícího počtu lidí, že vede ke ztrátě individuálního chování. Město prý navíc není schopno vlastní reprodukce obyvatelstva a je organismem více patologickým než organicky se vyvíjejícím, neboť v něm neustále rostou psychická onemocnění, kriminalita, sebevražednost, alkoholismus. Rovněž úmrtnost je prý zde větší než v sídlech neměstských.

Tato tvrzení podrobuje Musil kritice a ukazuje jejich jednostrannost a omezení. Odvolává se na výzkumy Bahrdtova⁶, vidí v soudobém městě specifický útvar, který je charakterizován stálou dialektickou oscilací mezi anonymitou a sousedstvím, mezi sférou soukromou a veřejnou, otevřenou a uzavřenou světu. V jednotě těchto jevů a procesů tkví určující znak města, jeho základní, nezcižitelná hodnota. Jedině v této podobě může také být nositelem veškeré kultury. Napětí mezi veřejným a soukromým, nalezení rovnováhy mezi nimi „vede ke vzniku žádoucí urbanity a nutného odclonění individua a primárních skupin od sociálního tlaku denního života. Je to také nalezení rovnováhy mezi aktivitou a klidem. V urbanistickém řešení to znamená vytvoření rytmu a kontrastu mezi veřejnou městskou sférou a intimní sférou bydlení. Řešení, která po-

⁴ Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 6. a 7. vydání, Berlín 1926.

⁵ Z množství literatury poukážme na díla: C. H. Cooley, *Social Organization*, New York 1909; Oswald

Spengler, *The Decline of the West and Decay*, New York 1922.

⁶ H. P. Bahrdt, *Die moderne Grosstadt*, Rowohlt Verlag, Hamburg 1961.

strádají tento kontrast, nevyhovují požadavku optimalizace sociálních kontaktů“ (s. 294).

Tak třeba prostý fakt, že městský obyvatel žná v místě svého bydliště jen velice nepatrný okruh lidí (a někdy dokonce blíže nežná ani své přímé sousedy), nelze interpretovat sub specie jeho postupující anonymity a izolovanosti. Při hlubší analýze odhalíme i v tomto případě určité rudimenty či elementární vrstvy společenských kontaktů. Zamyslíme-li se nad tím, proč svou ulici, v níž bydlíme, můžeme lehko rozpoznat mezi jinými, je to způsobeno i tím, že v ní žijí lidé většinou nám jménem neznámí, ale podobou, různými charakteristickými rysy a projevem zase natolik „známí“, že je ihned zaregistrujeme, objevíme-li je na místě neobvyklém (ve vzdáleném městě, na výletě). Právě podobné „kontakty“, do nichž v místě bydliště neustále vstupujeme, vytvářejí určitý (mnohdy neuvědomělý) pocit společenské příslušnosti k určitému místu. Tento pocit soudržnosti se tedy vytváří na podkladě nikoli amorfní, nýbrž určitým způsobem strukturované anonymity, která není absolutní. Rovněž vzájemný pozdrav (toto prolomení bariéry, oddělující „já“ od druhého „socius“ — Dodd), stejně jako zdvořilostní dotaz nebo příležitostná rozmluva jsou svědectvím určitého druhu kontaktů, které mnohdy určitě časné vytvářejí jemnou síť vzájemné kontroly a sebekontroly (nemluvě o tom, že i v rámci sousedství existují v soudobém městě svazky pevnější, které autoři práce *Daseinsformen der Grosstadt* nazývají „okruhem solidárnosti“.⁷

Rovněž soudobá jaderná rodina nevystupuje v pojetí autora jako nějaký atomizovaný, dezintegrováný fenomén či instituce, která je zbavena společenských (příbuzenských či sousedských) svazků. Udržuje například styky se svými nejbližšími i vzdálenými příbuznými, má kontakty se sousedy i přáteli, s nimiž ji pojí stejné zájmy a názory. Rodina skládající se z otce, matky a dětí chce však žít samostatným, uzavřeným životem, do něhož nemá nikdo právo zasahovat, především „staří“. Současně je však s nimi ve styku, a to dosti pravidelném. Některé výzkumy dokonce ukázaly, že se pokládá za ideální stav, mohou-li staří rodiče bydlet kdesi nablízku, tak říkajíc „za rohem“. Nejde tedy o absolutní vyvázání z příbuzenských vztahů, ale o nalezení odpovídající prostorové a sociální distance, která sama zpětně tyto vztahy zmožňuje. Pokud jde o příbuzenské vztahy, existují veliké rozdíly mezi dnešní a dřívější rodinou. Nevytvářejí se totiž podle patriarchálního schématu a hierarchického principu se všemi jeho neoddelitelnými atributy, nýbrž na základě svobodné selekce, duševní a citové afinity (s. 216). Každý si z příbuzenstva (z bratrů, sester, bratranců, švakrů) volí ty, s nimiž se nejraději stýká, a ostatní pomíjí (podobný selektivní přístup se uplatňuje i vůči sousedům).

Autor podrobně dokládá, jak se měnila a stále mění funkce, struktura i velikost městské rodiny, jak se podle jejich postojů a vzorů mění rodina neměstská, a dochází k závěru, že ve vysoce urbanizované společnosti se „dnešní problémy městských rodin stanou problémy rodin v celé společnosti“ (s. 241). Jeho přesný výklad by bylo možné doplnit o následující zjištění a pohledy. Sociologie se zabývá otázkami rodiny více než 100 let. Ať už zpočátku volila přístup historicko-genetický nebo později přešla k rozboru rodinné struktury či k hlediskům sociálně psychologickým, vždy víceméně pojímala tuto instituci v kategoriích krize. Jsou proto zcela oprávněna slova René Königa, že „sociologie rodiny byla vždy »krizovou« sociologií, že měla od samého počátku ráz vyslovené krizové vědy“.⁸ O krizi rodiny se psalo během XIX. století, psalo se o ní ve třicátých letech (J. Musil připomíná knihu J. A. Bláhy „Dnešní krize rodinného života“ z roku 1933) a píše se o ní, i když v menší míře, i dnes. S pojmem krize by bylo možno souhlasit, kdyby byl chápán nikoli strnule jako jednoznačný regres — jak to mnozí autoři činí —, nýbrž naopak jako složitě zřetězený protikladných tendencí zasahujících rodinu, jako nahromadění určitých rozporných stránek, v nichž je současně skryta šance jejich řešení. Nahlížíme-li na dnešní rodinu prizmatem minulosti, pak se nám může zdát, že není natolik pevná jako rodina patriarchální. V ní však byla stabilita mrtvá, formální, neboť byla začasté udržována jinak než na podkladě hlubokých, niterných vztahů obou partnerů. Se stoupající intelektualizací jedince vzrůstá možnost lability ve vzájemných vztazích (to platí obecně i v konkrétním případě rodiny). Avšak na druhé straně tato labilita vztahů mezi manžely znamená otevřenost vůči proměnám, je zároveň znamením nejistoty a naděje. Paradoxně lze říci, že jediné neustálým ohrožováním se může současná rodina upevňovat. Vztahy mezi manželskými partnery a ostatními členy rodiny přestávají být daností, stávají se stále více vědomou tvorbou jedinců se všemi riziky úspěchu a neúspěchu. K tomu lze navíc dodat, že na půdě rodiny se doposud proplétaly závažné globální celospolečenské problémy se složitými interpersonálními vztahy a vlastními specifickými úkoly rodiny, které se mnohdy za určitých ekonomicko-politických podmínek nemohly vůbec prosadit nebo byly vědomě celospolečenským systémem zatlačovány do pozadí. Bylo by tedy možno k autorovým rozborům přičlenit následující hypotézu: Další vývoj rodiny bude zabezpečen natolik, nakolik z její sféry budou vyčleněny ony celospolečenské problémy, které její specifické úkoly brzdily, nakolik se bude moci věnovat poslání, které je jí nejen vlastní, ale vpravdě nezcižitelné a na jakoukoli jinou společenskou instituci nepřenositelné.

I další sociální procesy, probíhající v soudobém městě mezi centrem a ostatním mě-

⁷ *Daseinsformen der Grosstadt (Typische Formen sozialer Existenz in Stadtmitte, Vorstadt und Gürtel der industriellen Grosstadt, hrsg. Gunther Ipsen, Tübingen 1959.*

⁸ R. König, *Familie*, in: *Das Fischer Lexikon, Soziologie*, Frankfurt a/Main 1965.

stem, mezi městem a příměstskou zónou (okolím města), nazírá autor z hlediska vnitřního napětí. Analyzuje jak procesy centripetálního pohybu, jež — obecně řečeno — vedou ke kontrarevoluci obyvatelstva ve městech (s. 45), tak i procesy pohybu centrifugálního, jež vedou k jevům opačným, ke stěhování určitých sociálně profesionálních kategorií obyvatel směrem k jejich okrajům, do příměstských čtvrtí. Dokládá, jak u mnoha velkoměst lze pozorovat zastavení růstu a jak téměř u všech lze vysledovat zmenšování počtu obyvatelstva bydlícího v centru. „Proti dostředivým silám začínají působit síly odstředivé, které stírají rozdíly mezi hustotou obyvatelstva v centrální a okrajových částech města“ (s. 55). Je škoda, že se v této souvislosti autor nezmiňuje o zvláštním rysu centrifugálního pohybu, jak se projevuje ve víceméně cyklických vlnách pravidelného opouštění soudobých měst jeho obyvateli v době vikendů a dovolených. Tento fenomén soudobé městské civilizace nelze přehlížet nejen proto, že má svou stránku ekonomickou, sociologickou, psychologickou, zdravotní i antropologickou, nýbrž i proto, že bezprostředně souvisí s urbanistickými úvahami týkajícími se celkové struktury osídlení. Proto se mu v poslední době v zahraničí věnuje zvláštní pozornost.⁹ Dodejme ještě, že důsledky, k nimž vede rekreace městských obyvatel, ozřejmují dosud ne plně pochopenou nezbytnost: Dnes už je třeba zkoumat urbanizační procesy nikoli pouze z hlediska přeměn vlastního města, ale i z hlediska těch přeměn, které město a jeho vnitřní tlaky vyvolávají daleko za jeho administrativními hranicemi. Robert Auzelle oprávněně poukazuje na stále se opakující a silící výrony městského způsobu života z městských aglomerací do širokého okolí, jež mají zdroj v samotném vnitřním napětí městského organismu.¹⁰

Zdá se nám, že je na škodu věci opouští-li autor toto hledisko napětí a vnitřní rozpornosti mezi jednotlivými fenomény a vývojovými společenskými tendencemi, když se dotýká otázek budoucího rozvoje města. Lze jistě s autorem souhlasit, že charakteristickým rysem soudobé společnosti vůbec a města zvláště je stále více se prosazující tendence k byrokratizaci (chápaná v sociologickém, weberovském a nikoli v politickém slova smyslu) (s. 238). Úloha správních, řídicích i vědeckých elit se bude v příštím světě zvyšovat, a sama městská společnost bude mít bezpochyby tendenci k posilování věcnosti, racionálnosti a kalkulovatelnosti i v lidských vztazích. Tuto tendenci však nelze, podle nás, vidět lineárně jako jedinou. Jsou nám pochopitelné obavy těch sociologů, kteří poukazují na úskalí a nebezpečí, vyplývající z růstu a centralizace prostředků ovládnání, tj. moci, která do svého plánu, do svých cílů

zahrnuje i rozsáhlé využití sociálních věd.¹¹ Hovořit o růstu byrokratizace, o významu správních a řídicích elit, o předvídání společenských jevů vůbec znamená uvážit všechny možné rozporné stránky tohoto procesu. Tendence k byrokratizaci totiž v sobě implicitně zahrnuje i ideu nového pojetí demokracie jako typu sociální struktury a soustavu politických očekávání, to, čemu říká Mills „kolektivní sebekontrola“ a co my bychom mohli nazvat ideou sebeřízení, ideou samosprávy. Jestliže správa města (a platí to i o celé společnosti) spěje ke stále větší racionalizaci, tj. usiluje o přesné vymezení funkcí a činností každého člověka tak, aby byly v souladu s požadavky racionální manipulace, disciplíny a kontroly, a víme-li, že všechny manipulační techniky mají tendenci se osamostatňovat (někdy dokonce natolik, že zbavují kontrolní funkce existujících demokratických zásad jakékoli účinnosti), pak je nutno přijmout následující postulát: Čím silněji poroste úloha vedení, tím vhodnější a mocnější prostředky demokratických záruk a kontroly musí být soustředěny v rukou řízených. Uskutečnění Marxových myšlenek o „samosprávném sdružení svobodných výrobců“ je za tohoto stavu garancí nejvhodnější a neúčinnější. Z tohoto hlediska se nám však jeví Musilovo tvrzení, že perspektivně se funkce lokálních skupin bude zmenšovat, jako dosti problematické (s. 223). Bylo by tomu skutečně tak, kdybychom vycházeli pouze ze zvyšující se mobility městského obyvatelstva, z technického zdokonalování dopravních a komunikačních prostředků či z některých psychologických změn, které vedou ke zdůrazňování svobodného výběru lidí, s nimiž jednotliví obyvatelé chtějí být ve styku. Nezůstaneme-li však pouze u jednotlivých segmentů společenského celku, budeme-li na vše nahlížet v pojmech celkové společenské struktury a její proměny v naznačeném směru, pak naše hodnocení významu lokálních skupin v příštím období nemusí být tak skeptické; spíše naopak. Opíráme se tu i o důvody snesené samotným autorem, že totiž lokální skupina funguje nejlépe tehdy, stane-li se zároveň skupinou zájmovou (s. 216). V podmínkách samosprávy by tomu právě tak bylo, lokální skupina by nabyla odpovídajícího politického, správního i kulturního obsahu.

K otázkám městské správy, jichž se autor přímo či nepřímo dotýká na mnoha místech své práce, bychom chtěli připojit několik dodatků. Vycházíme ze zásady, že pro kvalitní výkon městské správy je nezbytně nutné znát co nejpřesněji její obsah. Abychom se k němu mohli dostat, nelze se obejít bez odpovídajícího rozčlenění měst do jednotlivých typů. Pro tyto účely však v knize uváděná klasifikace měst z různých hledisek (s. 70—71), zejména pak klasifikace podle

⁹ Připomeňme dvoudílnou práci J. Dumazedlera a M. Imberta, *Espace et loisir dans la société française d'hier et de demain* (tome I—II), Centre de Recherche d'Urbanisme — CRU 1967, která vychází ze zpracování obsáhlé ankety francouzského Státního úřadu statistického (Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques), přičemž do

zkoumaného vzorku bylo zahrnuto 4,5 miliónu domácností z celé země.

¹⁰ Robert Auzelle, *Faut-il créer des villes*, L'urbanisme, N° 101.

¹¹ C. Wright Mills, *Sociologická imagínace*, Praha, Mladá fronta 1968.

městských funkcí, není dostačující. Vhodnější se nám zdá klasifikace použitá P. Pinchemelem, A. Vakalim a J. Gozzim,¹² kteří se na základě analýzy měst v oblasti Nord a Pas-de-Calais pokoušejí najít metodu určování vhodných optim městských organismů. Podle podílu obyvatelstva činného v jednotlivých odvětvích sekundárního a terciárního sektoru člení města do skupin uvedených v tabulce 2.

Ve správě měst má vždy veliký význam vymezení pravomocí a kompetencí mezi orgány vyššími (centrálními) a nižšími (lo-

hy působily a působí i požadavky rozvíjet kvalitnější veřejné poskytované služby (zejména ve školství, dopravě, zdravotnictví a bytové výstavbě), jakož i zvýšená mobilita obyvatelstva. Města se pochopitelně bránila ztrácet další a další činnosti a funkce, které doposud byly jejich doménou. Správa však si nemůže dovolit nebyť výkonná a dobře fungující. Požadavky rozšíření prostoru pro činnost samosprávy mnohdy ztroskotávaly na její slabé činnosti, která měla nejrůznější příčiny. Nejdůležitějšími z nich byla velikost města (obtíže u malých měst), malé finanční

Tabulka 2: Podíly činného obyvatelstva v %

Odvětví sekundárního a terciárního sektoru	Charakteristika města podle podílu činného obyvatelstva v uvedených odvětvích				
	slabá	(průměrná) střední	lehce specializovaná	specializovaná	velmi specializovaná
Těžební průmysl	< 4,0	10,0—20,0	24,0—39,0	42,0—60,0	> 60,0
Stavební, veřejné práce	< 4,5	—4,5—	—9—	9,5—13,0	> 13,0
Metalurgie, strojírenský a elektrárenský průmysl	< 2,0	2,0— 5,5	5,5—17,0	18,0—42,0	> 50,0
Chemický průmysl	< 1,0	1,0— 3,5	3,5— 8,0	9,0—15,0	> 17,0
Potravinářský prům.	< 0,9	0,9— 2,5	2,5— 3,5	3,5— 6,5	> 7,0
Textilní průmysl	< 2,0	2,0— 8,5	8,5—18,0	18,0—28,0	> 33,0
Ostatní	< 1,4	1,4— 3,2	3,2— 5,5	5,5—10,0	> 10,0
Doprava	< 1,7	1,7— 3,5	3,5— 6,0	6,0— 9,5	> 10,0
Obchod, peněžní ústavy	< 12,0	12,0—18,0	20,0—25,0	25,0—34,0	> 34,0
Služby	< 3,5	3,5— 6,0	6,1— 8,0	8,0—11,5	> 11,5
Sekundární sektor	< 35,3	35,5—50,9	—54,0—	—72,0—	> 72,0
Terciární sektor	< 28,0	28,0—38,0	38,0—50,0	50,0—66,0	> 66,0

kálními), s čímž bezprostředně souvisí jak uspořádání vztahů mezi odborností a demokratičností správy, tak sama participace občanů na jejím výkonu. Dosud jsme byli víceméně svědky toho, že vztahy mezi vyššími správními orgány se měnily a mění v důsledku vnějších okolností a nikoli v důsledku jejich vnitřních napětí a tlaků. V poválečném vývoji se promítly velice silně především snahy centralizační, způsobené přijetím a prosazováním národohospodářského plánu s celostátní působností, a to nejen v zemích s řízeným hospodářstvím (zde navíc existovala direktivní, nezbožní, možno říci naturalní ekonomika). Na tyto centralizační sna-

žnosti, nedostatečná schopnost jejich úředníků a nebo volených členů.

Účelnost a výkonnost správy je závislá na administrativně územním členění státu. Znovu zdůrazňujeme, že zásadním předpokladem dobrého fungování samosprávy je přesné určení kompetencí jednotlivých správních článků v systému správní hierarchie. Tam, kde není kompetence vyjasněna, dochází totiž ustavičně k zásahům centra do činnosti místních orgánů.

I když je jisté, že se nedočkáme ideálního stavu, kdyby participovali na demokraticky pojaté městské správě všichni občané,¹³ je nutno vytvářet podmínky pro to, aby se je-

¹² A. Pinchemel, A. Vakali, J. Gozzi, *Niveau optimal des villes: Essai de définition d'après l'analyse des structures urbaines du Nord et du Pas-*

de-Calais, Comité d'études régionales économiques et sociales, Lille 1959.

¹³ Touto otázkou se v souvislosti s Musilovou prací zabýváme v časopise Právník, č. 5/1968.

jich počet zvyšoval. Esencí městské správy by mělo být úsilí přeměnit nezainteresovaného obyvatele v zainteresovaného občana města, jenž může vyslovovat i prosazovat své zájmy a potřeby. Musil hovoří o městě jako soustavě o mnoha dimenzích a chápe její hmotné složky jako hmotné projevy určitých základních společenských funkcí. „Nerozumíme-li funkcím a potřebám města v tomto sociologickém smyslu, nemůžeme dobře města plánovat a řídit“ (s. 17). Rozumíme však všichni stejně pojmu „potřeba města“? Jsou vytvářeny potřeby města potřebami jednotlivců nebo potřebami velkých skupin, dají se první redukovat beze zbytku na druhé? V tomto možném dvojím přístupu je skryta značná rozdílnost hledisek a hodnocení. A rovněž v pojmu „dobrého plánování a řízení“ je skryta pluralita vymezení. Zastáváme hledisko, že ona „potřeba města“ nemůže být pouze explikací „kolektivních“, zprůměrovaných norem, které vůbec nepřiléhají k individuálním přáním a potřebám jednotlivců nebo menších skupin. To vedle přesného vymezení pravomoci městské správy pokládáme za jeden ze stěžejních předpokladů účasti lidí na věcech veřejných. „Budou-li občané vědět, avšak nejenom vědět, ale mít i právní záruky, že ty a ty sféry činnosti jsou »jejich vlastní«, že si za ně odpovídají v poslední instanci sami bez jakýchkoliv zásahů centra, lze předpokládat, že své vlastní bytostné síly začnou chápat jako společenské síly“ (K. Marx) v plném rozsahu.

Na Musilově práci je nutno vyzvednout i to, že neproklamuje možnosti širších, syntetických pohledů pouze slovně, nýbrž prakticky ukazuje, jak je možno využít pro sociologii města těch výdobytků, které byly učiněny jinými vědními obory, jako geografii a sociální psychologií.

Pokud pracovala klasická geografie metodou kartografickou a komparační, zabývala se velice detailním popisem rozdílů mezi městy jednotlivých kontinentů či jejich částí (města severní Evropy a naproti tomu města středomořská) nebo dokonce jednotlivých státních útvarů. Popisovala různé činnosti, obydávající se ve městech, a na tomto podkladě určovala jednotlivé funkce města, přičemž různí geografové sestavovali různou funkční klasifikaci měst (Musil uvádí mimo jiné klasifikaci Králova a Harrisovu;¹⁴ z novějších připomeňme neuvedenou klasifikaci obsaženou v práci Jacqueline Beaujeu-Garnierové a Georges Chabota).¹⁵

Za posledních více než třicet let se geografie hluboce vnitřně přerodila. Aniž by se vzdala svých starých osvědčených postupů,

obrátila se k matematickým metodám, které se staly dominujícími. Jestliže klasická geografie pouze popisovala, kde a co je, tu novodobá matematická geografie (některými autory nazývaná i teoretickou či prognózní) si položila otázku, proč určité prostorové struktury jsou právě tam, kde jsou. Jakmile si (byť v prvním přiblížení) vymezila svůj úkol zabývat se složitými dynamickými prostorovými strukturami, vyzvaly před ní příroda, výroba, obyvatelstvo i jeho potřeba skloubené v jeden celek složitými přímými i zpětnými vazbami. Proto se nemohla vyhnout nabízející se otázce, jaká je návaznost a spojitost mezi lidskými sídly, jaká je jejich hierarchie a jaké jsou vůbec prostorové vztahy a zákonitosti osídlení. Tím se teoretická geografie stala pro sociologa zabývajícího se městem ještě nepostradatelnější.

Proto věnuje autor tak velikou pozornost teorii střediskových míst,¹⁶ vypracované německým geografem Walterem Christallerem, jež vpravdě tvoří základní kámen teoretické geografie (s. 77–80). Poukazuje na její úspěšné empirické prověřování a konfrontování se skutečnou sítí měst ve Švábsku. Obšrně se zmiňuje i o omezeních Christallerova teoretického modelu, který se hodí spíše pro zemědělské oblasti, zatímco v oblastech průmyslových selhává, a ukazuje, proč tomu tak je (v souvislosti s tím Musil cituje souhrnné kritické stanovisko Ullmanovo z roku 1941).¹⁷

Je škoda, že se kromě přínosu A. Löscheho (použil Christallerových zákonů ke studiu ekonomických rajónů) a George K. Zipfa (autora pravidla o pořadí měst podle velikosti — rank — size rule) autor nezmiňuje o posledních objevných výsledcích teoretických geografů, kteří z různých stránek rozvíjejí Christallerovy ideje. Jmenujme třeba práci Schaeferovu,¹⁸ činnost Americké asociace badatelů regionální vědy (Regional Science Association),¹⁹ vedenou známým ekonomem W. Isardem, profesorem Pensylvánské university, i nedávno vyšlé dílo a studie W. Bungeho, příslušníka mladé generace, jenž vyšel z Ullmanovy školy.²⁰ Tento autor se na základě kritického přehodnocení prací svých předchůdců Christallera, Schaefera, Ullmana a Isarda snaží dojít ještě k obecnější podobě teorie střediskových míst. Ukazuje, že má platnost jak při rozmístění lidských sídel (měst), obslužných městských zařízení a vůbec různých činností provozovaných ve městech, tak i v oblasti fyzické geografie a zoogeografie (rozmístění živočichů v krajině málo zasazené člověkem). Vzájemné rozmístění na sebe působících objektů

¹⁴ J. Král, *Zeměpis člověka*, sv. II., Praha 1961; C. D. Harris, *A Functional Classification of Cities in the United States*, *Geographical Review*, sv. 33, 1945.

¹⁵ Jacqueline Beaujeu-Garnierová—Georges Chabot, *Traité de Géographie Urbaine*, Paris 1963.

¹⁶ W. Christaller, *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena 1933.

¹⁷ E. Ullman, *A Theory of Location for Cities*, *The American Journal of Sociology*, sv. XLVI, květen 1941.

¹⁸ Fred K. Schaefer, *Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination*, „Annals“, Associa-

tion of American Geographers, vol. 43, 1953 (uveřejněno po autorově smrti).

¹⁹ Jsou v ní soustředění ekonomové, geografové, sociologové i jiní specialisté, zabývající se propováním metod vhodných pro analýzu určitých rajónů, rajónových komplexů, systémů měst i jednotlivých měst.

²⁰ W. Bunge, *Theoretical Geography*, Lund 1962, a jeho studie *Special Relations: The Subject of Theoretical Geography* z r. 1964, jež je zahrnuta do ruského překladu knihy, vydaného nakl. Progress, Moskva 1967.

v optimální vzdálenosti od sebe, zajišťující minimum přemíslování, je pro Bungeho obecným zákonem hmotného světa, vyplývajícím ze zákona zachování energie. Při všech způsobech rozmístění objektů — ať už jde o objekty přírodní nebo společenské — je optimální formou jejich vzájemného rozmístění v rovině (v homogenním prostředí) šestiúhelník, ač v každém jednotlivém konkrétním případě tomu tak být nemusí. Právě matematika, která dnes není pouze vědou, ale skutečným jazykem vědy, nám odhaluje, nakolik mezi jednotlivými fenomény a strukturami nejrůznějšího původu, s nejrůznějšími historií i nejrozdílnější látkovou charakteristikou existuje zvláštní shoda (homologie struktur). Tato stránka věci má mimořádný význam z hlediska vytváření syntetických, obecnějších teorií, jejichž význam autor zdůrazňuje.

Neméně dobře jsou autorem kriticky zhodnoceny a využity psychologické a sociálně psychiatrické poznatky a empirické výzkumy osobnosti městského člověka.

Zájem o specifické účinky městského prostředí na lidskou psychiku prošel za posledních sto let určitým vývojem. Ještě před několika desetiletími převládaly snahy o ostré kontrastování mentality městského a venkovského člověka, které nezdávka vycházely z apriorního přesvědčení o zvláštních patologických vlivech městského způsobu života. Důvod toho, proč v současné sociologii města ustupují tato hlediska poněkud do pozadí, vysvětluje autor především dvěma okolnostmi: jednak empirické výzkumy posledních desetiletí zčásti vyvrátily nebo alespoň modifikovaly názory o zdravém psychickém klimatu vesnice a dezintegračních vlivech velkoměsta na lidskou osobnost, jednak postupná urbanizace stále rozhodněji stírá příkré rozdíly městského a venkovského prostředí i životního stylu.

Přesto si některé starší teorie městského způsobu chování podržují dodnes svůj objektivitelský a inspirativní význam, a kterákoliv novější teorie k nim musí zaujmout stanovisko. Z těchto důvodů také autor obsírněji reprodukuje hlavní poznatky obsažené v dnes již klasickém eseji Georga Simmela *Die Grosstädte und das Geistesleben* z roku 1903, v němž je živý fenomenologický popis prohlouben o pokus teoreticky odvodit charakteristiku městské osobnosti z některých stěžejních ekonomických a sociálních vlastností urbanizované společnosti. Patří sem například velká koncentrace obyvatel a provozních zařízení na malém prostoru a z toho vyplývající zvýšená stimulace nervového systému, a zejména — jako hlavní městotvorný činitel — převaha tržního hospodářství, která vede k dalekosáhlé kvantifikaci a formalizaci sociálních vztahů (přesný časový rozvrh života, redukce užitných hodnot na peněžní ekvivalent, dělba práce a s ní spjatá diferenciaci a přesné vymezení vzájemných zá-

vazků a výkonů). Za těchto okolností vykazuje prožitková struktura a chování městského obyvatele zvlášť tyto dominantní rysy:

Intelektualismus,²¹ který na rozdíl od venkovského, spíše emotivního a zvykového typu reaktivitu umožňuje pružnější přizpůsobení a orientaci v rychle se měnícím a značně různorodém prostředí moderního města; věcnost a přesnost ve styku s lidmi i věcmi; blazeovaný postoj, který je nejen výrazem fyziologické neschopnosti neustále a bezprostředně reagovat na pestrý sled vnějších jevů a situací, ale také důsledkem nivelizujícího účinku peněz na věci a hodnoty, na nichž jakoby se usazoval prach šedi a indiferentnosti; a konečně rezervovanost, přerůstající snadno v lehkou potencionální averzi, která chrání individuum před chaotickou sugestivitou nesčetných prchavých kontaktů, ale na druhé straně také před propadnutím totální indiferenci a zlhostejnění. Autor správně vyzdvihuje Simmelův názor, že právě tato rezervovanost umožňuje onu míru individuální svobody, pro niž není v sociálních strukturách předchozích dob analogie. Nebylo by však spravedlivé přehlédnout, že to byl zároveň Simmel, kdo jako první poukázal na to, že tato rezervovaná distance, která se na pohled může jevit jako disociace, je ve skutečnosti hlavním předpokladem socializačních forem městského společenství — což je poznatek, který zejména v souvislosti s idejí oživení městské komunity a uplatňováním myšlenek samosprávy nijak své aktuálnosti nepozbyl.

Dalším významným pokusem o sociální psychologii města, na nějž autor upozorňuje, je teorie městského způsobu života Luise Wirtha z roku 1938,²² která na základě rozboru pestré a mnohdy protichůdné skladby tak zvaných segmentárních rolí dospívá k těmto charakteristikám městského života: anonymita a anomie, smysl pro tolerantnost (jako předpoklad racionálního chování), relativismus a sekularizované pojetí tradičních hodnot. Je třeba říci, že Wirthův pokus, přes mnoho cenných analýz, na něž lze navazovat, se oproti Simmelovu strukturalismu a historickému přístupu opírá spíše o kvantitativní znaky městského života, jako je množství a hustota obyvatel; odtud jistá nadměrná univerzálnost a nadčasovost, kterou je poznamenán.

Autorův výklad o vývoji sociálně psychologické problematiky městského života by mohl vést k ne zcela oprávněnému dojmu, že fáze převážně teoretických konstrukcí je v podstatě překonána a nastává doba výhradně empirických výzkumů. Ze tomu tak není, ukazují v posledních letech práce už zmíněného H. P. Bahrdta; domýšleje některé teze M. Webera o funkcích tržního hospodářství, dospívá převážně deduktivní cestou k řadě heuristicky neobyčejně podnětných myšlenek o sociálně psychologických impli-

²¹ Jistý ostych před pojmy jako „duše“, „duševno“ vedl zde při citování Simmelova významově přesného textu k drobnému zkreslení: „bewusstes Schichten der Seele“ nelze překládat pleonasmem

„uvědomělé vrstvy vědomí“ (s. 243).

²² L. Wirth, *Urbanism as a Way of Life*, The American Journal of Sociology, sv. XLIV, 1938,

kacích, souvisejících s polarizací městského života na sféru veřejnosti a sféru soukromí.

Práce obsahuje některé zbytečně nesmělé formulace týkající se urbanizačních procesů u nás a v ostatních socialistických zemích. Zde prý je „proces plánování měst do značné míry harmonizováním (!?) rozdílných, často i proti sobě stojících zájmů jednotlivých institucí a organizací“ (s. 15). Při akcentování vztahů urbanizace a industrializace by mohla být učiněna zmínka, že v případě naší země šlo a dosud stále jde o industrializaci určitého typu, která navíc nemá už přes deset let žádné historické oprávnění. Přáli bychom

si více zdůraznit vliv terciárního sektoru ve vztahu k urbanizaci i sociální důsledky z toho vyplývající. Ale to jsou opravdu věci nikoliv významné.

Zbývá tedy jen s radostí konstatovat, že Musilova kniha jak svým zaměřením, tak i svým pojednáním otázek snese nejpřísnější měřítko, že je publikací, která vyvolává pozornost nejen u nás, ale i v zemích, kde sociologie města byla a je po dlouhou dobu systematicky pěstována.

*Miroslav Gottlieb, Olga Vidláková,
Miloš Černý*